

OOG IN OOG MET... ALCUINUS VAN YORK¹

De zalige Alcuinus staat in de boeken als de eerste abt van het Sint Servaasklooster in Maastricht. Maar hij was ook abt van het grote Sint Maartensklooster in Tours en een aantal andere kloosters in Frankrijk, onder andere in Ferrieres en Troyes. Ongeveer vijftien jaar lang was hij bovendien een belangrijk raadgever van Karel de Grote en daarmee een van de invloedrijkste religieuzen van zijn tijd.

abt, geleerde en bestuurder

Alcuinus was van huis uit onderwijzer, maar hij werd een van de grootste geleerden van zijn tijd. De kennis die hij had opgedaan in de kloosterschool en bibliotheek in York gaf hij op zijn beurt door aan een grote generatie monniken en klerken. Het succesvolle programma van die kloosterschool bracht hij over naar de *schola palatina* in Aken en van daaruit vond het onderwijsmodel zijn weg naar de kloosters elders in Europa. Overal had Alcuinus leerlingen, met wie hij een uitvoerige en vaak hartelijke correspondentie onderhield. Onder zijn leiding begon het scriptorium in Tours aan een ongekende bloeiperiode en produceerde tal van kwalitatief goede handschriften. Zijn eigen geschriften – bijbelse commentaren, poezie, brieven, schoolboeken – vonden eveneens een wijde verspreiding, zozeer dat we eraan moeten twijfelen of alle werken waaraan zijn naam verbonden is, wel van zijn hand zijn. Een grote uitwerking had in elk geval zijn kritische benadering van de in omloop zijnde bijbels: hij streefde er samen met zijn leerlingen naar dat er betere edities kwamen. Alcuinus' bewerking van de Latijnse psalmvertaling, ook wel bekend onder de naam *gallicanum*, zou eeuwenlang de standaard worden in het West-Europese koorbed. Zo was hij in veel opzichten een toonaangevende geest en drukte een sterk stempel op de karolingische cultuur in het algemeen en de kloostercultuur in het bijzonder. Zijn persoon zou eeuwenlang model staan voor abt-geleerden en abt-bestuurders.

blonde flapoor

Alcuinus werd ergens in Northumberland geboren rond het jaar 735. Hij kwam uit een vooraanstaand geslacht dat in de verte nog verwant was met de heilige bisschop-missionaris Willibrord (†739). Later erfde Alcuinus het huisje en kerkje waar Willibrord en zijn vader een aantal jaar als heremiet hadden geleefd, zoals hij zelf in zijn *vita* van Willibrord vermeldt. De jongen, die oorspronkelijk Albinus heette (de blonde) maar al gauw de bijnaam Flaccus kreeg (flapoor), werd naar de prestigieuze school in York gestuurd, waar hij zijn opleiding kreeg in de beste angelsaksische traditie van Benedictus, Beda, Egbert en Adelbert. Hij maakte naam met zijn grote talenkennis: behalve het Latijn en het Angelsaxisch leerde hij ook goed Grieks, Hebreeuws, Frankisch en waarschijnlijk ook Keltisch. Rond 770 ontving hij de diakenwijding en werd hij als hoofd van de school en de erbij horende bibliotheek aangesteld.

brandpunt van intellectueel Europa

Zijn leven kreeg een bijzondere wending in het jaar 781, toen hij, misschien vanwege zijn talenkennis, voor een missie naar Rome werd gestuurd en op de terugweg in Parma aan Karel de Grote werd voorgesteld. Deze nodigde hem met klem uit om zijn geleerdheid in dienst te komen stellen van het hof, een aanbod dat hij niet kon weigeren. Zo volgden een verhuizing naar Aken en, in het spoor van de machtige vorst, tal van andere reizen door Europa. In opdracht van de vorst begon hij met een nieuw onderwijsinstituut dat al spoedig het brandpunt van intellectueel en kerkelijk Europa werd.

de stilte van het scriptorium

Alcuinus moest zich ook bezighouden met een aantal kerkelijke en dogmatische kwesties, zoals de veroordeling van het 'adoptionisme' en de discussie over de toelaatbaarheid van de verering van beelden. Hij leidde namens de keizer de concilies van Frankfurt in 794 en Aken in 799, wat hem waarschijnlijk wel eens in verlegenheid bracht: hij was immers maar een diaken en moest op gelijke voet omgaan met bisschoppen uit heel Europa. Het is niet bekend waarom Alcuinus nooit de priesterwijding ontving: misschien wilde hij dit niet of was er een kerkrechtelijke beperking. Als diaken kon hij in elk geval het bisschopsambt ontlopen en zich aan zijn diepste roeping wijden: prediking, studie, onderwijs en bibliotheekwerk. In het jaar 796 nam hij afstand van het drukke leven aan het hof en verhuisde naar het stadsklooster in Tours (Maastricht was waarschijnlijk te dichtbij Aken en bood hem geen bescherming tegen de veeleisende vorst). De laatste jaren van zijn leven bleven productief, hij schreef veel en vertrouwde in de stilte van het scriptorium, geassisteerd door zijn leerlingen, zijn eruditie aan het papier toe. Toen hij op 19 mei 804 overleed, kreeg hij een eregraf, naast de tombe van de heilige Martinus, een van die andere leidende geesten van monastiek Europa.

niet minder monnik dan de monniken

Zijn biograaf schreef over Alcuinus 'dat zijn leven niet onderdeed voor dat van de monniken'. Deze zin in de *vita*, ongeveer twintig jaar na zijn dood geschreven door Eginhardus, heeft wel verwarring gesticht. Want wat zou dat betekenen: waarom was hij niet minder monnik dan de monniken? Bedoelde de schrijver ermee, dat hij *meer* monnik was en in zijn studie, trouw aan het gebed en ascetische praktijken de anderen overtrof? Of was hij misschien officieel geen monnik maar leefde hij als kerkelijk bestuurder met de monniken samen? De historicus Mabillon heeft zich veel moeite getroost om te bewijzen dat Alcuinus echt een monnik was: gezien de traditie waarin hij stond, de school waar hij was opgeleid en de functies die hij bekleedde, was het voor hem ondenkbaar dat Alcuinus géén benedictijn zou zijn. Zijn brieven staan vol verwijzingen naar de Regel van Benedictus en heel zijn werk ademt een geest van monastieke geleerdheid.

normen voor monastiek leven

Tegenwoordig wordt de zin uit de *vita* letterlijker genomen: waarom zou de goed geïnformeerde hofschrijver Eginhardus zich vergissen? Kennelijk moest hij uitleggen dat Alcuinus, ofschoon zelf geen monnik, wel voorbeeldig ‘als een monnik’ had geleefd. Misschien maakt het ook niet zoveel verschil: pas in de loop van de negende eeuw zou het onderscheid tussen monniken – die in een klooster leefden – en kerkelijke ambtsdragers – die alleen of in een kleine gemeenschap woonden en in dienst van een bisschop werkten – geformaliseerd worden. Ook pas in de negende eeuw zou er in West-Europa een duidelijker norm worden ingevoerd voor het monastieke levensmodel. Die norm was de Regel van Benedictus, terwijl daarvoor een veelvoud van regels bestond en het monastieke leven, onder invloed van schrijvers als Cassianus en Athanasius, een veel heterogener karakter had. De diaken Alcuinus kon dus, ook zonder in één klooster monnik te zijn en zonder de gelofte van *stabilitas loci* te hebben afgelegd, toch een heel monastiek leven leiden.

kwetsbare kloosters

Alcuinus’ ijveren voor de monastieke cultuur komt hiermee in een ander licht te staan. Hij had zich wel eens kritisch uitgelaten over de kloosters van zijn geboorteland, bijvoorbeeld in een brief aan abt Ethelbald van Wearmouth en Jarrow: ‘Het is een ramp dat bijna overal in ons land het monastieke leven wordt opgegeven en het leven in de wereld de norm wordt. En wat nog het ergste is: het zijn vaak de bouwers zelf die hun bouwwerk slopen, zoals de profeet zegt: de herders zijn het spoor kwijt (Jes 56,11).’ Alcuinus wilde dat geestelijken samen een monastiek leven zouden leiden waarin stabiliteit, studie, eenvoud en gebed de centrale waarden waren. Naar een dergelijk leven verlangde hij ook zelf, schreef hij aan Karel de Grote.

monastieke missie

Maar zijn kritiek op de eigentijdse kloosters had nog een andere reden: in zijn ogen waren veel kloosters teveel naar binnen gericht. Ze moesten zich wijden aan hun maatschappelijke en culturele missie, namelijk de verbreiding van het christelijk geloof in Europa. Alcuinus stond gereserveerd tegenover de bekeringen die Karel de Grote, in het kader van zijn grote Europese veroveringen, met geweld afdwong. Hij geloofde dat een overgang tot de kerk alleen vrijwillig kon plaatsvinden en pleitte daarom voor een kerkelijke missie die vooral bestond uit prediking en onderwijs. Als mensen leerden lezen en schrijven, konden ze daadwerkelijk inzien wat het christendom inhield en zou hun bekering een blijvend karakter hebben. Alcuinus ijverde dan ook voor het opzetten van kloosterscholen die deze kerkelijke missie konden ondersteunen. Het feit dat vanaf zijn tijd veel kloosters, als iets vanzelfsprekends, met onderwijs begonnen, kan misschien wel worden beschouwd als de grootste verdienste van de knappe, vaak wat belerende diaken, die in zijn hart altijd een schoolmeester zou blijven.

Saxo en Franco

Het is bijzonder om te zien dat in een van Alcuinus' kloosters nog altijd een school gehuisvest is, namelijk in Maastricht. Een van Alcuinus' kleinere werken was een leerboek in de Latijnse retorica, opgezet als een dialoog tussen Saxo en Franco, twee studenten uit verschillende culturen die zich onder leiding van hun docent de taal van de wetenschap eigen maken. In het Sint Servaasklooster – nu Talencentrum van de Universiteit Maastricht – passen hedendaagse Saxo's en Franco's de principes van Alcuinus, in een internationaal en studentgecentreerd kader, nog altijd toe.

Charles van Leeuwen

In het gedenkjaar 2004 verschenen verschillende studies over Alcuinus. De voornaamste zijn een uitgave en vertaling van zijn heiligenlevens, *L'oeuvre hagiographique en prose d'Alcuin. Vitae Willibrordi, Vedasti, Richarii* ed. Christiane Veyrad-Cosme (Galluzzo, Florence 2004) en de congresbundel *Alcuin, de York à Tours. Ecriture, Pouvoir et Réseaux dans l'Europe du Haut Moyen Âge* ed. Philippe Depreux & Bruno Judic (Annales de Bretagne no. 111.3, 2004). Van de veruit interessantste geschriften van Alcuinus, zijn brieven, is een uitgave aangekondigd in de serie Sources Chrésiennes.

¹ Verschenen in: *De Kovel. Monastiek Tijdschrift voor Vlaanderen en Nederland* 2 (2009) nr 7, pp. 50-52.